

İBNÜ'L-KÂSİM'İN ENDÜLÜS MÂLİKÎ FIKİH EKOLÜNE ETKİSİ

Kabul Tarihi: 06.08.2016

Yayın Tarihi: 31.10.2016

Rifat YILDIZ*

Öz

Bu çalışmamızda, İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs Mâlikî ekolüne olan etkisi ele alındı. İlgili kaynaklardan İbnü'l-Kâsım'ın hayatı araştırılıp, fikhî çalışmaları hakkında bilgi verildi. Daha sonra Endülüs'te gelişen fikhî çalışmaları incelendi, bu fikhî çalışmalara ilmî birikimleriyle katkı sunan Endülüslü fakihlerin önde gelenleri anlatıldı. Mısır Mâlikî ekolünün Endülüs ekolüne etkisi araştırılıp, İbnü'l-Kâsım'ın bundaki rolü açıklanmaya çalışıldı. İmam Mâlik'ten rivayet etmiş olduğu fikhî birikim, yetiştirmiş olduğu öğrenciler vasıtasıyla Endülüs fikhına olan etkisi ortaya konan İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs'te meşhur olarak kabul edilen görüşlerine, muhalefet edilen görüşler zikredildi.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Kâsım, Endülüs Ameli, Müdevvene

EFFECT OF İBNU'L KÂSİM TO THE ISLAMIC LAW ECOLE THAT IS DISPONSER OF ANDALUSIA

Abstract

In this study, Ibn al-Qasim discussed the impact of the Andalusian Maliki school. From relevant sources Ibn al-Qasim life explored, he was given information about juridical studies. Later the study examined emerging jurisprudence in Andalusia, a contribution of scientific know-how to these jurisprudential work of prominent Andalusian jurist told. Egypt Maliki effect of the Andalusian school to school explored, Ibn al-Qasim is explained role in it. Which it was narrated from Imam Malik accumulation jurisprudential, the impact of the Andalusian jurisprudence laid down by the students to be taught Ibn al-Qasim In the opinion accepted as famous Andalusian the opposing views were also mentioned in Andalusia.

Key Words: İbnü'l-Kasım, Andalusia Action, Müdevvene

GİRİŞ

Henüz İmam Mâlik hayatta iken Mısır, Irak, Afrika ve Endülüs'ten birçok kişi gelip kendisinden ders alarak fikhî öğrenmiş ve daha sonra memleketlerine dönmüşlerdi. İmam Mâlik'ten fikhî eğitimi alan bu öğrenciler, hiç şüphesiz onun ilmî metodunu takip ederek yaşadıkları bölgelerde kendilerinden sonraki dönemler için önemli derecede Endülüs Mâlikî fikhî mirası bırakmışlardı. Fakihler arasında iletişimin geliştiği dönemlerde muhtelif bölgelerde faaliyet gösteren Mâlikî fakihleri fikhî çalışmalarda birbirlerinin tecrübelerinden faydalanmışlardır.

Hiç şüphesiz uzun süre Müslümanların hâkimiyeti altında kalan Endülüs'te hâkim olan yegâne mezhep Mâlikî mezhebiydi. Mâlikî mezhebini Endülüs'e taşıyan ilk nesil fakihler genelde İmam Mâlik'in öğrencileridir. İmam Mâlik'in vefatından sonra ilim için Endülüs'ten Doğuya yolculuk yapan âlimlerin fikhî ilminde genelde faydalandıkları fakih İmam Mâlik'in Mısırlı öğrencisi Abdurrahman b. Kâsım olmuştur. Bundan dolayı çalışmamızda Mâlikî fikhinin yayıldığı bir bölge olan Endülüs'teki fikhî hareketliliği ve İmam Mâlik'in Mısırlı öğrencisi İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs fikhına etkisini incelemeye çalışacağız.

A. İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806)

İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden olan Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Kâsım b. Hâlid el-Utakî el-Mısrî (ö. 191/806), 128 (746) yılında Filistin'in Remle şehrinde dünyaya geldi.¹ 131, 132 ve 133'te doğduğuna dair rivayetler de vardır.² İlk fıkah öğrenimini Mısır'da alan ve İmam Mâlik'in ilk nesil öğrencilerinden faydalanan İbnü'l-Kâsım, Kahire'de Ebû Yahyâ Abdürrahim b. Hâlid el-Cumahî, Ebû Hâlid Tuleyb b. Kâmil el-Lahmî ve Ebû Amr Sa'd b. Abdullah el-Meâfirî'den ders alır. İmam Mâlik'in görüşlerini bu hocaları aracılığıyla öğrendikten sonra Medine'ye giderek Mâlik'e öğrencilik yapar ve onun vefatına kadar çeşitli aralıklarla Şirâzî'nin belirttiğine göre yirmi yıl bir diğer rivayete göre on yedi yıl İmam Mâlik'in derslerine devam eder. Ayrıca Leys b. Sa'd, İbnü'l-Mâcişûn, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebû Hâzim, Nâfi' b. Abdurrahman gibi âlimlerden de öğrenim görür.³

Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve Ebû Zür'a Fakihliğiyle tanınan İbnü'l-Kâsım'ın hadis konusunda sika olduğunu söylemişler. Buhârî *el-Câmi'u's-sahîh*'inde bir rivayetinde, Ebû Dâvûd *el-Merâsil*'de ve Nesâî *es-Sünen*'inde İbnü'l-Kâsım'ın çeşitli rivayetlerine yer vermişlerdir. Kendisinden oğlu Mûsâ, Asbağ b. Ferec, Hâris b. Miskîn, Sahnûn, İsâ b. Dînâr ve kardeşi Abdurrahman b. Dînâr el-Kurtubî, Ebû Muhammed İbn Abdülhakem, Ebû Abdullah İbn Abdülhakem, İbnü'l-Mevvâz ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî gibi şahsiyetler hadis ve fıkah tahsil etmiştir.⁴

Hocaları daha ziyade ehl-i hadîsten olmalarına rağmen İbnü'l-Kâsım'ın rey ekolüne meyli fazla idi. Rey taraftarlarının hadis ehlinin yoğun eleştirisine mâruz kaldığı bir dönemde *el-Müdevvene*'nin birçok yerinde "bu benim reyim" ifadesini kullanması da bunu açıkça ortaya koymaktadır. Fikhî meselelerde bir müctehid tavrıyla görüş bildirmiş, hocası Mâlik'e çeşitli konularda muhalif kalmıştır. Ebû Ubeyd Kâsım b. Halef el-Cübeyrî et-Turtûşî, Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem'in emriyle bu görüş farklılıklarını delilleriyle birlikte *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbni'l-Kâsım fi'l-mesâ'il elletî ihtelefâ fihâ min mesâ'ili'l-Müdevvene* adlı kitapta bir araya getirmiştir. Eserin mukaddime kısmı Muhammed Hüseyin es-Süleymânî tarafından İbnü'l-Kassâr'ın *el-Mukaddime fi'l-usûl* adlı eserinin sonunda neşredilmiştir.⁵

Mâlikîler, daha erken devirlerden itibaren İmam Mâlik'in görüşleri konusunda özellikle İbnü'l-Kâsım, Eşheb el-Kaysî gibi öğrencilerinin rivayetlerini esas kabul etmişlerdir. Birbirine dargın olan İbnü'l-Kâsım ile Eşheb'in fikhî bilgileri Mâlikî âlimleri arasında tartışma konusu edilmiş; Ebû Abdullah İbn Abdülhakem, Eşheb'in üstün olduğunu ileri sürerken Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve İbn Lübâbe, İbnü'l-Kâsım'ı desteklemiş, Sahnûn ise her ikisinin de fıkıhta aynı seviyede bulunduğunu, ancak Eşheb'in hadisçilik yönünün daha güçlü olduğunu vurgulamış, İbn Vaddâh da

* Dr., Bismil Mecit Çelik Kız AİHL, xocemesur2202@gmail.com

¹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilber el-Endelûsi, *el-İntika fî Fedâilî'l-Eimmetti's-Selâseti'l-Fukahâi*, Mektebetu'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, Haleb, 1997, s. 95; el-Kâdî Ebû'l-Fadl 'İyâz b. Mûsa el-Yehsubiyî, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Mârifeti 'Alâmi Mezhebi Mâlik*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, Beyrut 1998, *Medârik*, C III, s. 260.

² Ebu İshâk eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, s. 150; Kadı İyâz, *Medârik*, C III, s. 260.

³ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 95-96; eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 150; Kadı İyâz, *Medârik*, C III, s. 244-245; Suyutî, *Tabakât*, s. 152.

⁴ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 95-96; Kadı İyâz, *Medârik*, C III, s. 245-246; Celaluddin Abdurrahman Ebî Bekr es-Suyutî, *Tabakâtu'l-Hüffâz*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 152.

⁵ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 95-96; Kadı İyâz, *Medârik*, C III, s. 245-251; Ebû Ubeyd Kâsım b. Halef el-Cübeyrî et-Turtûşî, *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbni'l-Kâsım fi'l-Mesâ'il elletî İhtelefâ fihâ min Mesâ'ili'l-Müdevvene*, Thk. Ebû Süfyân Mustafâ Bâhû, Dâru'd-diyâ, Tantâ 2005, 5-8.

bu konuda ona katılmıştır. Fakat Nesâî, hadiste de İbnü'l-Kâsım'ın Eşheb'den üstün, el-Muvatta' rivayetleri arasında onun rivayetlerinin daha sağlam olduğunu savunmuştur. İbn Hâris gibi bazı âlimler İbnü'l-Kâsım'ın borçlar hukukuna, Eşheb'in ceza hukukuna, İbn Vehb'in de hac konusuna daha çok vâkıf olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencisi Esed b. Furât, İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'in yerini dolduracak seviyede olduğunu ifade etmiş, Mâlik'ten okumak için Medine'ye gittiğinde İmam Mâlik'in vefatını haber alan Sahnûn'a fıkıh eğitimi için Mısır'daki İbnü'l-Kâsım tavsiye edilmiş onun "küçük Mâlik" olduğu söylenmiştir. Yahyâ b. Ömer el-Kinânî, İhtilâfü İbni'l-Kâsım ve Eşheb adlı eserinde İbnü'l-Kâsım ile Eşheb'in görüş ayrılıklarını derlemiştir. Bu iki âlim arasındaki görüş ayrılıkları, İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerinin *el-Esediyye* yoluyla yayılmasından sonra ortaya çıkmış olmalıdır.⁶

İbnü'l-Kâsım, İmam Mâlik'in Mısırlı öğrencilerinin en genci, son derslerine katılan ve onun görüşlerini en iyi bilen idi. Mâlik'in derslerinde tuttuğu notlardan oluşan üç yüz dört (304) cilt hacminde bir fıkıh koleksiyonu ve yine ondan dinlediği yirmi kitabının bulunduğu rivayet edilmektedir.⁷

Mâlikî mezhebinin Mısır'da ve bütün Kuzey Afrika ile Endülüs'te yayılmasında en büyük pay İbnü'l-Kâsım'a aittir. Onun rivayet ve görüşleri başta Asbağ b. Ferec ve İsâ b. Dînâr olmak üzere Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Muhammed b. Hâlid el-Kurtubî ve Abdurrahman b. Ebû'l-Gumr gibi öğrencileri vasıtasıyla Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin *el-Utbiyye'sinde* (*el-Müstahrace*), bundan ve diğer eserlerden naklen İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin ilk Mâlikî kaynaklarını derlediği *en-Nevâdir ve 'z-ziyâdât* adlı kitabında geniş şekilde yer almıştır. İbn Rüşd el-Cedd'in *el-Utbiyye'nin* şerhi mahiyetindeki eseri *el-Beyân ve 't-tahsil* de İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerinin nakledildiği önemli bir kitaptır.

Mâlikî fıkının *el-Muvatta'*dan sonra temel kaynağı olan *el-Müdevvene*, İbnü'l-Kâsım'ın rivayet ve görüşlerini toplayan en önemli eserdir. Mâlik'e bir süre öğrencilik yapmış olan Esed b. Furât, Irak'ta Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den öğrendiği Hanefî mezhebine dair görüşleri Kahire'de İbnü'l-Kâsım'a arzetmiş, İbnü'l-Kâsım da bu meselelerle ilgili hem Mâlik'in görüşlerini hem kendi ictheadlarını Esed b. Furât'a aktarmıştır. Esed b. Furât da bütün bunları, altmış kitap (bölüm) halinde derleyerek *el-Esediyye* adlı eserini meydana getirmiştir. Devrin diğer Mâlikî fakihi Sahnûn, müellifinin karşı çıkmasına rağmen *el-Esediyye'nin* bir nüshasını elde ederek İbnü'l-Kâsım'a tekrar arzetmiş, İbnü'l-Kâsım daha önce tereddüt içinde olduğu meseleleri açıklamak ve bazı yeni meselelerde görüş bildirmek suretiyle çeşitli ilâvelerde bulunmuştur. Sahnûn, İbnü'l-Kâsım'ın vefatından sonra tashih edilmiş nüshayı esas alarak son kısmı hariç olmak üzere eseri fıkıh konularına göre yeniden sistematik bir tasnife tâbi tutmuştur. *el-Muvatta'*dan yaptığı alıntılarla İmam Mâlik'in İbn Vehb, Eşheb el-Kaysî gibi ileri gelen talebelerinin ictheadlarını ekleyip kendisinin savunduğu görüşleri de bazı hadisler ve sahâbî görüşleriyle destekleyerek esere son şeklini vermiştir. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* adını koyduğu bu eser büyük rağbet görmüş ve üzerinde şerh, ihtisar vb. çalışmalar yapılmıştır. Sahnûn tarafından herhangi bir değişiklik yapılmadan düzensiz şekilde bırakıldığı için *el-Muhtelita* diye adlandırılan son kısım da günümüze ulaşmıştır.⁸

İbnü'l-Kâsım'a nisbet edilen *Mecmû'a mine'l-es'ile veccehehâ ilâ Mâlik b. Enes, Risâle fi'l-fikhi'l-Mâlikî, Kitâbü'l-mesâ'il fi büyü'l-âcâl, Kitâbü'l-arâzî ve Kitâbü ümmi'l-veled* gibi eserler,

⁶ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 95-96; Kadı İyaz, *Medârik*, C III, s. 245-251; Mûrânî, *Dirâsâtun fi Mesâdiri'l-Fikhi'l-Mâlikî*, Almandan Arapçaya çev. Said Buheyrî, Ömer Sâbir Abdülcelil, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, s.194.

⁷ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 95-96; Kadı İyaz, *Medârik*, C III, s. 245-246.

⁸ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 95-96; Kadı İyaz, *Medârik*, C III, s. 246; Cengiz Kallek, "Esed b. Furât" *DİA*, C XIII, İstanbul 1996, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 366; Muhammed İbrahim Ali, *İstulâhu'l-Mezhebi inde'l-Mâlikîyye*, Dâru'l-Bühûsu li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri 2000, s. 83-85; Ali Hakan Çavuşoğlu, "Sahnûn" *DİA*, İstanbul 2008, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C XXXV, s. 534.

onun rivayet ve görüşlerinden oluşan büyük fıkıh koleksiyonundan bazı bölümler olmalıdır. İbnü'l-Kâsım'ın *el-Muvatta'* rivayeti, Ebü'l-Hasan el-Kâbisî'nin *el-Mûlahhas limâ fi'l-Muvatta' mine'l-hadisî'l-müsned* adlı eserinde nakledilmiş ve *Muvattaü'l-İmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhîsü'l-Kâbisî* adıyla yayımlanmıştır.⁹

B. Endülüs Fıkımın Kökeni

Gerek fetih esnasında gerekse fetihten sonra Endülüs'e gelenler, çoğunlukla Suriye asıllı olduklarından ve o dönem Abdurrahman b. Amr el-Evzaî, Suriye bölgesinin fıkıh imamı kabul edildiğinden başlangıçta Endülüs'te Evzaîlik benimsenmiştir.¹⁰ Endülüs'e Evzaîlik mezhebini getiren Sa'sa'a b. Sellâm (ö. 192/807), Velîd b. Müslim (ö. 195/810), Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr (ö. 198/813) ve Ömer b. Abdülvâhid (ö. 200/827) gibi Evzaî'nin öğrencileri olmuştur.¹¹ O dönemki İmam Evzaî'nin görüşlerine mezhep demenin ne kadar doğru olacağı sorgulanabilir durumdadır. Çünkü o dönem, Evzaî'nin görüşleri mezhep olabilecek şartları taşıyacak düzeye gelememiş sadece talebelerinin İmam Evzaî'den öğrendikleri hadis ve fikhî görüşlerinin nakilleri olmuştur.

İmam Mâlik'in ikinci ve üçüncü kuşak Endülüslü öğrencilerinin Endülüs'e dönmeleri ve İmam Mâlik'in görüşlerinin orada "fetva ve yargı" alanında esas kabul edilmesinden sonra Endülüs fıkıh hayatında durum tersine dönmüştür.¹²

Endülüs Emevî devletinin ikinci Emiri olan I. Hişam (ö. 180/796) zamanında Endülüs'te Mâlikî mezhebi oldukça yayılır, Endülüslüler Şam halkının imamı olan Evzaî'nin görüşlerine uymayı bırakıp İmam Mâlik'in görüşlerine uyarlar ve bu dönemde Mâlikîlik resmi mezhep olarak ilan edilir. Aynı dönemde Endülüslüler ilim öğrenmek için doğuya yolculuk yapar. Bu yolculukların bir kısmı Medine'ye yapılır. Medine'ye giden ilim adamları, bu dönemde İmam Mâlik'in ders halkasına katılarak ondan hadis ve fıkıh öğrenmişlerdir. Medine'de eğitim gören tanınmış Endülüs âlimleri arasında; Ziyâd b. Abdurrahman (Şebtûn) (ö. 193/808-809), İsa b. Dinar (ö. 212/828), Said b. Ebî Hind (ö. 236/851) ve Berberî Mesmude kabilesinden olan Yahya b. Yahya Leysi Mesmudî (ö. 234/849) sayılabilir.¹³

Mâlikî fakihler hoş karşılamasalar da Endülüs'te az sayıda olsa da diğer fıkıh mezhepleri mensuplarını görmek mümkündür. Özellikle Şâfiî ve Zâhirî mezhebine mensup ilim adamı yetişmiştir. Kasım b. Muhammed Seyyâr (ö. 277/890), Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Osman b. Vekil, Eslem b. Abdülaziz (ö. 317/930) ve Halef b. Abdullah (ö. 495/1108) Şâfiî mezhebine mensup fakihlerinden bazılarıdır. Zâhirî mezhebine mensup fakihlerinden bazıları da; Abdullah b. Muhammed b. Hilal (ö. 297/910) ve İbn Hazm (ö.456/1064)'dır.¹⁴

⁹ Mûrânî, *Dirâsât*, s. 138-139.

¹⁰ Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 235; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. XI, s. 221; Mustafa el-Herûs, *el-Medresetü'l-Mâlikîyetü'l-Endelüsiyye, Vüzârettü'l-Evkâfi ve'-Şûni'l-İslamîyeti*, Mağrib 1997, s. 37.

¹¹ Muhammed Halid Mesud, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi", Muhammed Tayyib Kılıç (Çev.), *İstem*, Vol. 7, No. 14, 2009, s. 405; Ertuğrul Boynukalın, "Evzaî ve Fikhî Mezhebi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol. XXIII, No. 23, 2011/1, s. 3,10.

¹² Çavuşoğlu, *"İrak Mâlikî Ekolü"*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Doktora Tezi), İstanbul 2004, s. 101.

¹³ S. Muhammed İmamüddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1990, s.93; Mesud, "Endülüs İslam Hukuk Tarihi", s. 408; Nureddin Âl-i Ali, *Endülüs Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2010, *Endülüs Tarihi*, s.108.

¹⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 31; 'Endülüs', *DİA*, C XI, s.211.

1. Endülüste Mâlikî Fıkhının Temelleri

Endülüs'e Mâlikî mezhebinin ne zaman, hangi yolla ve nasıl girdiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Eğer Mâlikîliğin girişinde *Muvatta*'nın Endülüs'e girişi esas alınrsa, Mâlikîliğin Emir I. Abdurrahman zamanında (138-172/755-788) Endülüs'e girdiği kabul edilebilir. Şayet İmam Mâlik'in ve öğrencilerinin görüşlerinin Endülüs'e ulaşması, benimsenmesi ve esas olması kabul edilecekse bu da Emir Hişâm b. Abdurrahman döneminde gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.¹⁵

Daha İmam Mâlik hayatta iken Endülüs'ten Medine'ye gelip ondan ilim tahsil eden öğrenciler bulunmakta hatta bunların sayısı azımsanmayacak kadar bir yekûn tutmaktadır. Bunların bir kısmı İmam Mâlik'ten hadis dersi almışken bir kısmı da hadis eğitiminin yanında fıkıh eğitimi de almıştır. *Muvatta* ravileri arasında Endülüslüler de bulunmaktadır. *Muvatta*'nın ravilerinin sonuncusu ve rivayeti en çok itibar göreni Yahya b. Yahya el-Endelûsî el-Leysî'dir. Fakat *Muvatta*'nın ilk defa kimin tarafından Endülüs'e getirildiği kesinlik kazanmamıştır.¹⁶

İmam Mâlik hayatta iken Kurtuba'da yayılmaya başlayan Mâlikî fıkhının, Endülüs'te ilk defa Şebtûn tarafından tanıtıldığı ifade edilmektedir. Kâdî İyâz, Gâzi b. Kays (ö. 199/816) ve Ziyâd b. Abdurrahman'ı (ö. 204/819) *Muvatta*'yı ilk defa Endülüs'e getiren kişiler olarak zikretmektedir.¹⁷ Gâzi b. Kays'ın İmam Mâlik ile görüştüğü ve ilk defa "*el-Muvatta*'yı" Endülüs'e getirdiği kabul edilmekle birlikte Şebtûn'un yirmi yıl sonra İmam Mâlik ile görüşerek, İmam Mâlik'in sürekli çıkarma ve eklemelerle geliştirdiği eserinin gelişmiş halini rivayet etmiştir. *Muvatta*'nın en son ve en meşhur Endülüslü ravisi Yahya b. Yahya el-Leysî'dir.¹⁸

Endülüs'te Mâlikî mezhebinin teşekkülü *Muvatta* rivayetinin yanı sıra, İmam Mâlik ve öğrencilerinin fikhî görüş ve fetvalarının aktarılması, bunların eğitim ve telif faaliyetleriyle yaygınlaştırılması, oluşan yeni meselelerin çözümünde kaynak olarak kullanılması, fetva ve yargı sahasında esas alınması sonucu olmuştur.¹⁹

2. Endülüs Mâlikî Fıkhının Gelişimi

İmam Mâlik'in birinci tabakadan öğrencisi olan Ziyâd b. Abdurrahman (ö. 204/819), *Muvatta*'yı Endülüs'e getiren ilk kişilerden olduğu gibi İmam Mâlik'in fikhî görüş ve fetvalarını Endülüs'e aktaran fakihtir. Ayrıca İmam Mâlik'in fetva ve görüşlerini tedris yoluyla öğrencileri vasıtasıyla yayan kişidir. Öğrencisi olan Yahya b. Yahya el-Leysî, "*Semâu Ziyâd*" diye anılan derlemeyi rivayet etmiştir.²⁰ Ziyâd'ın öğrencilerini teşvik etmesiyle Endülüslü birçok ilim erbabı fıkıh eğitimi için İmam Mâlik'in bulunduğu Medine'ye yolculuk etmişlerdir.²¹

Endülüs Mâlikî fıkhının gelişiminde rol oynayan İmam Mâlik'in ikinci tabakadan öğrencisi olan iki fakihe rastlamaktayız. Bunlar Kar'us b. Abbâs (ö. 220/835) ve Muhammed b. Beşîr el-Meâfirî (ö. 198/813)'dir. Kar'us, Abdülmelik b. Habîb'in hocası ve rivayet kaynaklarından biridir.

¹⁵ Muhammed İbrahim Ali, *Istılâhu'l-Mezheb inde'l-Mâlikîyye*, Dâru'l-Bühûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri 2000, s. 70-71; Özdemir, *İlim ve Kültür*, s. 26-27; Çavuşoğlu, "*Irak Mâlikî Ekolü*", s. 101.

¹⁶ M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta'", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, C XXXI, s. 417; Çavuşoğlu, "*Irak Mâlikî Ekolü*", s. 103.

¹⁷ Kâdî İyâz, *Medârik*, C III, s. 114-116.

¹⁸ el-Herûs, *el-Medrese*, s. 37; Kaya, "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, s. 523; Çavuşoğlu, "Şebtûn", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, C XXXVIII, s. 399.

¹⁹ Ali, *Istılâh*, s. 80-81.

²⁰ Kâdî İyâz, *Medârik*, C III, s. 382-388; Çavuşoğlu, "Şebtûn", *DİA*, C XXXVIII, s. 398.

²¹ el-Herûs, *el-Medrese*, s.45.

Ayrıca Endülüs'ün hadisten ziyade fikhî meselelere dayanan fûru fikhinin kaynaklarındanır. Muhammed b. Beşîr, *Muvatta*'a çok önem vermiş ve yapmış olduğu Kurtuba kadılığıyla Mâlikîliğin Endülüs'te benimsenmesini sağlamıştır.²²

İmam Mâlik'in üçüncü tabakadan öğrencisi olan *Muvatta*'ın en son ve en meşhur ravisi Yahya b. Yahya el-Leysi'dir. Ayrıca Mısır'da bulunmuş ve özellikle İbnü'l-Kasım'ın rivayet ve görüşlerini derleyip Endülüs'e taşımıştır. İdareciler üzerindeki etkisiyle özellikle yargı alanında kadı atamalarında Mâlikî fakihlerin atanmasında etkili rol oynamıştır.²³ Mâlikî mezhebinin Endülüs'te hızla yayılması ve resmi mezhep haline gelmesi sürecinde Yahya b. Yahya el-Leysi'nin fetva ve yargı alanındaki otoritesi çok etkili olmuştur.²⁴ Yahya b. Yahya, *Muvatta*'ın "Kitâbü'l-İ'tikâf" bölümünün büyük bir kısmını İmam Mâlik'ten dinleyemediği ya da şüpheye düştüğü için hocası Şebtûn'dan rivayet etmiştir.²⁵

İsa b. Dînâr, İmam Mâlik'in sağlığında Medine yerine Mısır'a gidip İbnü'l-Kasım'ın rivayet ve görüşlerini Endülüs'e ilk defa getiren ve benimseten kişidir. Mısır'daki eğitiminden sonra Endülüs'e dönen İsa b. Dînâr, Mâlikîlerin reisi ve fetva mercii olmuş, hatta Yahya b. Yahya el-Leysi'nin Endülüs'teki şöhret ve ağırlığına rağmen, fakihliği açısından İsa b. Dînâr'ın ondan üstün olduğu kabul edilmiştir.

Endülüs'e ilk olarak "mesâilî" İsa b. Dînâr'ın öğrettiği aktarılmakta ve İbnü'l-Kasım'ın, İmam Mâlik'in görüşlerini esas alarak ve "ehl-i rey" metodunu kullanarak oluşturmaya çalıştığı fikhî anlayışın ilk temsilcilerinden olduğu ifade edilmektedir. Fakat ömrünün sonlarına doğru rey ile fetva vermekten vazgeçtiği de aktarılmaktadır.²⁶

Mısır'a gidip İmam Mâlik'in öğrencilerinin birikimlerini Endülüs'e taşıyan başka bir isim de Saîd b. Hassân'dır. Fakat Saîd, İbnü'l-Kasım yerine Abdullah b. Nâfi', Abdullah b. Abdilhakem ve Eşheb b. Kays'a öğrencilik yapmış ve bunların arasından en fazla Eşheb'e itibar etmiştir. Böylece Saîd b. Hassân ile birlikte, Mısır'da İmam Mâlik'in öğrencileri arasında ortaya çıkan iki farklı fikhî istidlal anlayışı Endülüs'e taşınmıştır.²⁷

3. Mısır Mâlikî Ekolünün Endülüs Fıkahına Etkisi

İbn Habîb'ten sonraki tabakada, Endülüs Mâlikîliği açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği; İbn Habîb'in temsil etmiş olduğu hadis ve âsârı dikkate alan ve İmam Mâlik'in görüşleri konusunda Medine ekolünü Mısır ekolüne tercih etme yönteminin etkisini kaybetmesidir. Bu konuda önemli rol oynayanlar, Ebu'l-Kâsım Asbağ b. Hâlîl (ö. 273/886) ve "Utbi" lakabıyla meşhur olan Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz (ö. 255/869) adlı fakihlerdir.²⁸

Beşinci tabakada Endülüs Mâlikîleri'nin fetva reisi olan Asbağ b. Hâlîl, İmam Mâlik ve öğrencilerinin görüşleri konusunda "rey hafızı", fıkah ve fetva alanındaki uzmanlığı, özellikle

²² Kâdî İyâz, *Medârik*, C III, s. 325-328.

²³ Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabiyyi, Kahire 1952, s. 489.

²⁴ Ali, *Istislâh*, s. 80; Özdemir, *Siyasi Tarih*, s. 97; *İlim ve Kültür*, s. 27; Çavuşoğlu, "Yahya b. Yahya el-Leysi", *DİA*, C XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 267.

²⁵ Muhammed b. el-Hasan el-Hacvî es-S'âlibî, *el-Fikrû's-Sâmî fî Târîhi'l-Fikhi'l-İslamî*, Matb'atu'l-Belediyye, Fas h.1345, C IV, s. 98.

²⁶ Kâdî İyâz, *Medârik*, C IV, s. 105; Kâmil Yaşaroğlu, "İsa b. Dînâr", *DİA*, C XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.479-480; Çavuşoğlu, "*Irak Mâlikî Ekolü*", s. 107-108.

²⁷ Kâdî İyâz, *Medârik*, C IV, s. 111; Tahsin Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", *DİA*, C XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 511; Çavuşoğlu, "*Irak Mâlikî Ekolü*", s.110.

²⁸ Kâdî İyâz, *Medârik*, C IV, s. 252.

fetvalarında “kıyas” ve fetvalar arası tercih metotlarını başarılı bir şekilde kullanmasıyla tanınırdı. Hadis konusunda çok zayıf olduğu ve “ehl-i hadise” karşı mesafeli davrandığı söylenmektedir.²⁹

İbnü'l-Kâsım'ın rivayetlerinin Endülüs'te yerleşmesinde beşinci tabakada etkili olan fakihlerden bir diğeri ismi Utbî'dir. Utbî (ö. 254/268), Yahya b. Yahya el-Leysi ve Saîd b. Hassân'dan ders aldıktan sonra, Mısır ve Kayravan'da kalarak Sahnûn ve Asbağ b. Ferec'ten istifade etmiş ve daha sonra kendisinden önceki Mâlikî fakihlere ait tüm fikhî görüş ve fetva (mesail) birikimini “*el-Müstahrace mine'l-esmia*” adlı eserinde bir araya getirmiştir. *el-Müstahrace*, yazarına nispetle “*el-Utbîyye*” diye meşhur olan bu eserde, İmam Mâlik'in Mısırlı öğrencilerinin özellikle İbnü'l-Kâsım'ın rivayet ve görüşleri esas alınmıştır. *el-Utbîyye*, kısa bir süre içerisinde Endülüs'te fikhî eğitiminde başlıca ders kitabı haline gelmiştir. Kadı sınavlarında bu eserin ezbere bilinmesi şart koşulurdu. Bu durum sözkonusu eserin o dönem elde etmiş olduğu değeri göstermektedir.³⁰

C. İbnü'l-Kâsım'ın Endülüslü Öğrencilerinin, Endülüs Mâlikî Ekolünün Oluşumuna Etkileri

İmam Mâlik hayatta olduğu dönemden itibaren İslam beldelerinin değişik bölgelerinden gelmiş olan öğrencileri gerek fikhî ve hadis ilimlerindeki derinlikleri ve gerekse İmam Mâlik ve seleflerinin görüşlerini korumadaki çabaları sayesinde İmam Mâlik'in görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Irak'tan Endülüs'e kadar uzanan birçok merkezde bu öğrencilerin faaliyetleriyle kısa bir zaman diliminde birbirinden farklılaşan birçok Mâlikî fikhî çevresi oluştu. Şüphesiz bu ekollerin oluşumunda en büyük pay İmam Mâlik'ten hadis ve fikhî eğitimi almış öğrencilerindir.

Endülüs, Mâlikî mezhebiyle özdeşleşmiş bir bölge olmakla birlikte mezhebin bu bölgede yerleşmesi asırlar süren bir çabayı gerektirmiştir. İmam Mâlik daha hayatta iken Kurtuba'da yayılmaya başlayan Mâlikî fikhî Endülüs'e ilk getiren kişi Şebtûn lakaplı Ziyâd b. Abdurrahman (ö. 193/809) olduğunu daha önce söylemiştik. Gerçi bazı kaynaklarda ondan önce İmam Mâlik'in ders halkasına katılıp *Muvatta*'ı ilk defa Endülüs'e getiren kişilerin Said b. Abdûs (ö. 180/796) ve Gâzî b. Kays (ö. 193/808) oldukları ifade edilmektedir. Fakat Said b. Abdûs ve Gâzî b. Kays'ın İmam Mâlik'in fikhîna dair bir şeyler rivayet edip etmediği belirtilmemektedir. Kâdî 'İyâz (ö. 544/1149), Said b. Abdûs'un İmam Mâlik'ten *Muvatta*'ı dinlediği ve Gâzî b. Kays'ın çok önceleri ilim yolculuğuna çıktığı ve İmam Mâlik'ten *Muvatta*'ı öğrendiğini aktarmaktadır. Ancak Şebtûn ile ilgili bölümde Şebtûn'un ondan *Muvatta*'ı dinlediği ve kendisinden öğrenmiş olduğu fikhî görüşleri de Endülüs'e aktardığını belirtmektedir.³¹ Bu ifadelerden Şebtûn'u Endülüs Mâlikî fikhînin temelini atan ve bu fikhî geleneğinin yerleşip karar kılması için çaba sarf eden kişi olarak kabul edebiliriz. Nitekim daha sonraki kuşak içerisinde Mâlikî fikhî anlayışının eğitim ve uygulanmasında genelde Şebtûn'un öğrencileri yer almışlardır.

Endülüs Mâlikî fikhînin Endülüs'te gelişip yerleşmesinde rol oynayan fakihler fikhî yönden en çok yaralandıkları âlim İmam Mâlik'in öğrencisi İbnü'l-Kâsım'dır. Bu öğrencilerin önde gelenleri İsa b. Dinâr, Yahya b. Yahya el-Leysi ve Muhammed b. Hâlid b. Mürtenîl'dir. Bu fakihler fikhî yönden faydalandıkları İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'ten rivayet etmiş olduğu fikhî meseleleri ve İbnü'l-Kâsım'ın fikhî görüşlerini Endülüs'e taşımışlardır. Makalemizin bu kısmında İbnü'l-Kâsım'dan bizzat ders almış olan İsa b. Dinâr, Yahya b. Yahya el-Leysi ve Muhammed b. Hâlid b. Mürtenîl ile onun Endülüs'lü ve Mısırlı öğrencilerinden fikhî öğrenmiş olan Utbî'yi ve bu fakihlerin fikhî çalışmalarını incelemeye çalışacağız. Ayrıca bu fakihler vasıtasıyla İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs fikhîna etkisini ortaya koymaya çalışacağız.

²⁹ Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 250.

³⁰ Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 258; Mürânî, *Dirâsât*, s. 110-140.

³¹ Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C III, s. 114-116.

1. Yahya b. Yahya el-Leysî (ö. 234/849)

Endülüs Mâlikî ekolü içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Yahya b. Yahya (ö. 234/849) aslen Berberi Masmûde kabilesine mensuptur. 152/769 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Yahya b. Yahya Kurtuba'da İmam Mâlik'in öğrencisi olan Ziyâd b. Abdurrahman'ın derslerine katılır. Hocası Şebtûn'dan İmam Mâlik'in *Muvatta'*ını dinler ve fihki görüşlerini ders alır. Ayrıca İmam Mâlik'in Endülüslü öğrencilerinden Ebû Osman Said b. Ebû Hind (ö. 179/795) ve Yahya b. Mudar el-Kaysi'den (ö. 189/805) de ders alır. Hocası Şebtûn'un teşviki ve maddi desteği ile Doğuya ilmî yolculuk yapar. Bu yolculuk sırasında Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Leys b. Sa'd, İbnü'l-Kasım (ö. 191/806), İbn Vehb (ö. 197/813), Abdullah b. Nâfi'es-Sâig (ö. 206/822), Ebû Damre Enes b. İyâz (ö. 199/815) ve Leys b. Sa'd'dan ders alır.

Babasının ölümünden sonra ondan kalan mirasla ikinci defa doğuya yapmış olduğu yolculukta Mısır'a İbnü'l-Kasım'a uğrar. İbnü'l-Kasım'ın İmam Mâlik'in görüşleriyle ilgili çalışma yöntemini görünce, kendisi de aynı ilmî faaliyeti yapabilecek seviyeye gelebilmek için tekrar Medine'ye gitmiş fakat İmam Mâlik ölüm döşeginde olduğundan bu yolculuğunda ondan istifade edememiştir. Onun cenazesine katıldıktan sonra Endülüs'e dönmüştür. Kâdî 'İyâz'a göre bu yolculuğu esnasında ilmî yönden sadece İbnü'l-Kasım'dan istifade etmiştir.³² İbnü'l-Kasım'dan mesâil fikhını öğrenen Yahya, İbnü'l-Kasım'ın İmam Mâlik'ten almış olduğu semanını da yazar.³³

Genelde İmam Mâlik'in görüşlerine göre fetva vermesine ve fetvalarında İbnü'l-Kasım'ı esas almış olmasına karşın bazı konularda Leys b. Sa'd'ın görüşlerine göre hüküm vermiştir. İmam Mâlik'in görüşlerine muhalif olmasına rağmen bir diğer hocası Leys b. Sa'd'ın görüşlerini benimsemiş ve Endülüslü Mâlikîlerin de bu görüşleri yaygın bir şekilde benimsemesini sağlamıştır. Endülüs Mâlikîleri'nin yaygın biçimde benimsediği bu görüşler şunlardır: Sabah namazı dâhil hiçbir namazda kunut duası okunmaz, mahkemede tek şahit ve yeminle yetinilemez (iki erkek şahit ya da bir erkek iki kadın şahit şarttır), toprak kendi ürünü karşılığında kiraya verilebilir.³⁴ Ayrıca hocası Leys b. Sa'd'dan rivayet etmiş olduğu bazı görüşler de daha sonra gelen Endülüslü Mâlikî fakihlerin bir kısmı tarafından itibar görmemiştir. *DİA*'nın Yahya b. Yahya el Leysî maddesini yazan Ali Hakan Çavuşoğlu'nun, "Yahya'nın, eşler arasındaki anlaşmazlığın giderilmesini İmam Mâlik'in mezhebine uygun şekilde aile içinden hakemlere değil de yörenin herkesçe tanınan güvenilir şahsiyetlerine (dâr-ı emîn) havale etmesiyle ilgili görüşü diğer üç meselenin aksine kabul görmemiş, yalnızca oğlu Ubeydullah ve kendi soyundan gelen diğer bazı kadılar tarafından sürdürülmüştür."³⁵ şeklindeki ifadesi yerinde bir tespit değildir. Araştırmamız sonucunda bu fetvanın sonra gelen fakihler tarafından itibar edilen bir fetva olduğunu gördük. Nitekim İbn Abdülber, bu görüşün ihtiyaç duyulması halinde uygulamaya esas görüş olduğunu söylemektedir.³⁶

³² Ali Hakan Çavuşoğlu Irak Mâlikî Ekolü adlı eserinin 109. sayfasında Yahya'nın Muvatta'ı İmam Mâlik'ten İmam Mâlik'in vefat ettiği yıl dinlediği yönünde bir bilgi vermektedir. Bizim de kaynaklarda yaptığımız araştırmalarda böyle bir kayda rastlamadık. Çavuşoğlu'nu yanıtlan şeyin Zehebî'nin "Yahya b. Yahya'nın İmam Mâlik'in son günlerinde doğuya yolculuk yapmıştır" ifadesi olduğunu tahmin ediyoruz. Aksine Kâdî 'İyâz, İbn Ferhun; Yahya b. Yahya'nın ikici seyahatinde sadece İbnü'l-Kasım'dan faydalandığı yönünde bir bilgi bulunmaktadır. Bkz. Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C III, s. 379; İbn Ferhun, İbrahim b. Ali b. Ebî'l-Kasım b. Muhammed, *el-Dibâcu'l-Müzheb fî M'arifeti 'Ayâni 'Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru't-Türasi'l-'Arabî, ts. II, 352; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru alamu'n-nubelâ*, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, C X, s.520 Beyrut 2004.

³³ Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C III, s. 379-380; İbn Ferhun, *Dibâc*, II, 352; ez-Zehebî, *Siyeru Alamu'n-Nubelâ*, C X, s.520.

³⁴ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 106-108; Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C III, s. 382.

³⁵ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, s. 107-108; Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C III, s. 382.

³⁶ İbn Abdülber, *Kâfi*, s. 278.

İmam Mâlik'in *Muvatta*'ını en son şekliyle rivayet ettiğinden dolayı Yahya'nın rivayeti İslam âleminde en meşhur rivayet kabul edilmiştir. Yahya, İmam Mâlik'ten *Muvatta*'ın itikâf bölümü ile ilgili rivayetlerde şüpheye düşmesinden dolayı bu bölümü Endülüslü hocası Şebtûn'dan rivayet etmiştir.³⁷

Yahya b. Yahya el-Leysî'nin görüşleri öğrencisi Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin *el-Utbiyesi (el-Müstahrece)* içerisinde yer alan Sema'ı Yahya b. Yahya, İbn Rüşd el-Cedd'in (ö. 520/1126) *el-Beyân ve 't-tahsil* adlı eseri vasıtasıyla günümüze ulaşabilmiştir.

2. İsa b. Dînâr (ö. 212/828)

Hicrî 155 yılında Tuleytula'da (Toledo) doğdu. Tuleytula ve Kurtuba'da öğrenim gördü. İlim tahsili ve hac için Haremeyn'e ve Mısır'a gitti. Mısır'da İmam Mâlik'in en önde gelen talebesi Abdurrahman b. Kâsım'dan fıkıh ve hadis okudu. Ayrıca İbn Vehb, İbn Abdülhakem ve Eşheb el-Kaysî gibi İmam Mâlik'in diğer talebelerinin derslerine devam etti. İbnü'l-Kasım'dan mesâil fikhını öğrenen İsa b. Dînâr bu birikimini Endülüs'e taşıdı.³⁸

Mesâil fikhındaki ehliyetinden dolayı Kâdı 'İyâz; İsa'nın, akranı Yahya b. Yahya el-Leysî'den daha fakih biri olduğunu ve Endülüs'ün fakihi diye adlandırıldığını nakletmektedir. Kâdı 'İyâz, İbn Vaddâh'ın onun Endülüs'e fikhı öğreten kişi olduğunu söylediğini nakletmektedir. İsa b. Dînâr, hocası İbnü'l-Kasım ve Sahnun'un (ö. 240/854) *Esedîye* üzerinde düzeltme işlemlerinde bulunduğu haberini alınca hocasından yapmış oldukları düzeltmeleri ona göndermesini ister. İbnü'l-Kasım onun ilmine ve fakihiğine olan güvenini ifade eden şöyle bir cevap verir: "Sen benden dinlediğin rivayet ve görüşleri aklını kullanarak gözden geçir. Güzel buldukların kalsın, diğerlerini terk et."³⁹

Oğlu Ebân b. İsa'nın (ö. 262/876) naklettiğine göre İsa b. Dînâr, ömrünün sonlarında rey ile fetva vermeyi bırakarak hadisle amel etmeyi tercih etmiştir. Fıkıhın yanı sıra kelâm ilminde de bilgi sahibi olan ve özellikle ceza hukuku alanındaki ılımlı görüşleriyle dikkat çeken İsa b. Dînâr, İbn Habîb'in Hâricî ve Mu'tezilîler'in affedilmeksizin öldürülmeleri yönündeki görüşüne karşı onlara fikirlerinden vazgeçip, sünnete dönme fırsatının verilmesini savunmuştur.⁴⁰

Aralarında oğlu Ebân b. İsa, İbn Habîb es-Sülemî, Asbağ b. Halîl, Hârûn b. Sâlim el-Kurtubî (ö. 238/854) ve İbn Müzeyn'in (ö. 259/873) bulunduğu birçok âlim kendisinden ders aldı. İsa b. Dînâr 24 Şevval 212 (16 Ocak 828) tarihinde Tuleytula'da vefat etti.⁴¹

İsa b. Dînâr, Mâlikî mezhebinin otoritesi ve fetva mercii idi. İmam Mâlik'in görüşlerinin Endülüs'te yayılması ve Mâlikîliğin bu bölgede Evzâilîğin yerini alarak resmî mezhep haline gelmesinde, *el-Muvatta*' râvilerinden akranı Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve talebesi İbn Habîb es-Sülemî gibi âlimlerin yanı sıra İsa b. Dînâr'ın da önemli rolü olmuştur. Yahya b. Yahya'nın *Muvatta*'ın en meşhur ravisi, İmam Mâlik'in öğrencisi ve idareciler katında değer verilen biri olmasına rağmen ölünceye kadar Endülüs'ün fetva işleri İsa b. Dînâr'dan sorulurdu. Kaynaklarda birçok âlim tarafından övülen İsa b. Dînâr için hocası İbnü'l-Kâsım'ın İsa b. Dînâr'ı Endülüs'e

³⁷ Kâdı 'İyâz, *Medârik*, C III, s. 381.

³⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. Futûh b. Abdullah el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebes fî Târîhi 'Ulemâi'l-Endelüs*, Thk. Beşşar 'Avvâd M'aruf- Muhammed Beşşar 'Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamiyyî, Tunus 2008, s. 433; Kâdı 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 107-108; Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kâsım Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûru'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikîyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 95; Kamil Yaşaroğlu, "İsa b. Dînâr", *DİA*, C XXII, s.479.

³⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 433; Kâdı 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 109.

⁴⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 433; Kâdı 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 109.

⁴¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 433; Kâdı 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 108-109; Mahlûf, *Şecere*, s. 95.

dönüşü sırasında uğurlarken ona verdiği değerden dolayı kınanmasından ona göstermiş olduğu saygıyı ifade için de “Ardında kendisinden daha fakih bir kimseyi bırakmayan kişi.” dediği kaydedilmektedir. Ayrıca İsa b. Dînâr, İbnü'l-Kasım'ın, İsa'ya memleketine dönüşü sırasında elde etmiş olduğu ilmin zayi olmaması için Endülüs'ün en büyük şehrinde ilim faaliyetlerini sürdürmesini tavsiye ettiğini söyler.⁴²

Kaynaklarda, İsâ b. Dînâr'ın İbnü'l-Kâsım'dan dinlediği rivayetlerden yirmi kitap oluşturduğu ve Mâlikî fıkıhına dair on cüzden meydana gelen ve bazı idarecilere hediye edilmek üzere *el-Hidye (el-Hidâye)* adlı bir eser telif ettiği nakledilmektedir. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin eserleriyle İbn Habîb es-Sülemî'nin *el-Vâzıha*'sından daha değerli kabul edilen bu kitapta müellifin İbnü'l-Kasım'dan aldığı bilgilerin ve kendi görüşlerinin bulunduğu belirtilmektedir. İsa b. Dînâr'ın rivayet ve görüşlerine ilk dönem kaynaklarından Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin *el-Utbiyye'si (el-Müstahrece)*, İbn Müzeyn'in *Tefsîrü'l-Muvatta'* adlı eseri ve İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (ö. 386/996) *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*'ında geniş şekilde yer verilmiş, Venşerîsî (ö. 914/1508) de Endülüs ve Kuzey Afrika ulemasının fetvalarını derlediği *el-Mi'yârü'l-mu'rib*'inde bunlardan bir kısmını iktibas etmiştir.⁴³

3. Muhammed b. Hâlid b. Mürtenîl (ö. 220/834)

el-Eşecc diye tanınan Muhammed b. Hâlid (ö. 220/834) yaklaşık olarak 148/762 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Kurtuba'da aldıktan sonra ilim yolculuğuna çıkar. Mısır ve Medine'de İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, Eşheb ve İbn Nâfi'den ders alır. Hadis yönünden zayıf olan Muhammed b. Hâlid fikhî açıdan kendini geliştirmişti. Onun fıkıhla ilgili görüşleri *el-Mustahrece*'de rivayet edilmektedir.

Verdiği hükümlerde kimse meyletmez, kararlarında hiçbir kınayıcının kınamasından da çekinmezdi. Belirli sürelerle çarşyı denetleme, şurta ve merkezi camiinde namaz kıldırma görevinde bulunmuştur.⁴⁴

4. Muhammed b. Ahmed el-Utbî (ö.255/869)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz b. Utbe el-Utbî el-Kurtubî (ö. 255/869). Endülüs'te İmam Mâlik'in fikhî görüş ve fetvalarının hâkim olduğu ve Mâlikî mezhebinin teşekkül etmeye başladığı dönemde, Kurtuba'da yetişti. Başta İmam Mâlik'in öğrencilerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Saîd b. Hassan olmak üzere devrin tanınmış âlimlerinden ders aldı. Daha sonra çıktığı ilim yolculuğunda Mısır ve Kayrevan'da kalarak İmam Mâlik'in Mısırlı öğrencileri İbnü'l-Kâsım, Eşheb ve İbn Vehb'e talebelik yapan âlimlerle görüştü, özellikle Asbağ b. Ferec ve Sahnûn'dan istifade etti. İmam Mâlik ile Mısırlı öğrencilerinin yanı sıra Mısır ve Kayrevanlı ikinci nesil Mâlikî fakihlerinin fikhî görüş ve fetvalarını kapsayan zengin bir fıkıh birikimiyle Kurtuba'ya döndü; burada fıkıh eğitimine başladı. Çok sayıdaki öğrencisi arasında İbn Lübâbe, Ebû Sâlih Eyyûb b. Süleyman el-Meâfirî (ö. 302/916), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdülazîz el-Kurtubî (İbnü'l-Harrâz) (ö. 295/909), Muhammed b. Futays el-Gâfikî (ö. 319/933), Ebû Saîd Osman b. Cerîr el-Kilâbî (ö. 323/937), Ebû Yahyâ Muhammed b. Üsâme es-Sarakustî, Abdullah b. Muhammed el-A'rec (ö. 315/929), Saîd b. Osman el-A'nâkî (ö. 305/919), Ebû Abdullah Muhammed b. Gâlib İbnü's-Saffâr (ö. 295/909), Ahmed b. Abdüsselâm el-Kurtubî (ö. 312/926), Sâlim b. Abdullah b. Ömer b.

⁴² İshak eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, s. 161; Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 107.

⁴³ Kâdî 'İyâz, *Medârik*, C IV, s. 109; Mahlûf, *Şecere*, s. 95.

⁴⁴ İbn Ferhun, *ed-Dibâc*, II, s. 163.

Abdülazîz (ö.310/924) sayılabilir. Utbî hicrî 254 (868) veya tercih edilen görüşe göre 255 (869) yılında vefat etti.⁴⁵

Utbî, muhtemelen Emîr I. Muhammed döneminde Kurtuba'da resmî fetva ve müşavere heyetinde bulundu. Erken dönem Endülüslü ehl-i hadîs fakihlerinden Beyyânî'nin (ö. 277/890) Utbî, İbn Müzeyn (ö. 259/873) ve İbn Mürtenî'e (ö. 256/870) reddiye niteliğindeki eserine *er-Red 'ale'l-muqallide (el-Îzâh fi'r-red 'ale'l-mukallidîn)* adını vermesi, Utbî'nin de aralarında bulunduğu âlimlerin İmam Mâlik ve öğrencilerinin görüşlerini taklit esasına dayanan bir mezhep fikhî teşkil etmeye başladıklarını gösterir. Bunların arasında Utbî'yi öne çıkaran en önemli husus, Endülüs Mâlikîliği'ne hâkim rengini veren İbnü'l-Kâsım çizgisini kalıcı hale getiren *el-Utbiyye* adlı eseridir. *el-Utbiyye*, *el-Mesâ'ilü'l-müstahrece mine'l-esmi'a / mine's-semâ'ât mimmâ leyse fi'l-Müdevvene* ve kısaca *el-Müstahrece* diye de anılır. Mâlikî mezhebinin teşekkül döneminde farklı Mâlikî çevrelerince Mâlik b. Enes ve öğrencileriyle bir sonraki kuşağa mensup Mâlikî fakihlerinin fikhî görüşlerini derlemek amacıyla yazılan ve mezhep içi fikhî faaliyetlerin temel kaynağı kabul edilen eserler (ümmeât / devâvîn) arasında Endülüs Mâlikîleri'nin *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'dan sonra en çok itibar ettikleri kaynaktır.⁴⁶

Başka kaynaklarda yer almayan şâz rivayetleri ihtiva etmesi ve sağlam bir rivayet metoduna dayanmaması sebebiyle *el-Utbiyye* ciddi eleştiriler almış olmakla birlikte, kısa süre içinde Endülüs'te Mâlikî fikhının öğretiminde ve uygulanmasında başvurulan temel kaynak haline gelmiş, kadı tayinlerinde fakihlerin *el-Müdevvene* ve *el-Utbiyye*'deki meseleleri ezbere bilmeleri şartı aranmıştır. İbn Lübâbe'nin *el-Utbîye* üzerine yaptığı mukayeseli incelemenin bir benzerini yaklaşık iki yüzyıl sonra İbn Rüşd el-Ced yapmış ve Utbî'nin eserini âdeta ebedileştirmiştir. Derslerinde *el-Müdevvene*'nin yanı sıra *el-Utbiyye*'yi de okutan İbn Rüşd, *el-Müdevvene* okumalarına giriş niteliğindeki *el-Muqaddimâtü'l-mümehhidât* adlı eserinin ardından kaleme aldığı *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl fi mesâ'ili'l-Müstahrece* adlı hacimli şerhte *el-Utbiyye*'deki her meseleyi başta *el-Müdevvene* olmak üzere diğer temel kaynaklar ve muteber rivayetler ışığında değerlendirmiştir. İbn Rüşd'ün kısa zamanda şöhret bulan ve VI. yüzyıldan itibaren *el-Utbiyye*'nin yerine geçen bu eseri, günümüze ulaşması ve asıl metnin tamamını sonraki nesillere aktarması bakımından oldukça önemlidir.⁴⁷

Utbî'nin eserinin ana malzemesini, Mâlik'in Mısırlı öğrencileri İbnü'l-Kâsım ve Eşheb ile Medineli öğrencisi Abdullah b. Nâfi'in (ö. 206/822) İmam Mâlik'ten dinledikleri mesâile dair kayıtlarla (semâ) Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Asbağ b. Ferec ve Sahnûn'un İbnü'l-Kâsım'dan dinledikleri mesâil kayıtları teşkil eder. İlk üç semâi hocası Sahnûn'dan rivayet eden Utbî, Sahnûn ve Asbağ'ın fetva ve icthadlarını onlardan bizzat dinlemiş ve bunları "*Nevâzilü Sahnûn*" ve "*Nevâzilü Asbağ*" adıyla eserine dâhil etmiştir. *el-Utbiyye*'de bu altı semâ ve iki nevâzil dışında yedi semâ ve bir nevâzil daha yer alır: Endülüslü İsa b. Dînâr, İbn Mürtenî ve Abdülmelik b. Hasan'la (Zûnân) (ö. 232/854) Mısırlı Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebü'l-Gamr (ö. 234/856) ve Kayrevanlı Mûsâ b. Muâviye es-Sumâdîhî'nin (ö. 226/846) hocaları İbnü'l-Kâsım'dan; Zûnân'ın Eşheb ve İbn Vehb'den rivayet ettikleri mesâil ile İsa b. Dînâr'ın derslerinde kaydedilmiş, onun görüşlerini içeren *Nevâzilü 'İsâ b. Dînâr*'dır.⁴⁸

⁴⁵ Ebû Velîd Abdullah Muhammed İbn Faradî, *Târihu Ulemâi'l-Endelüs*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tûnus 2008, C II, s. 12-13; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 59; Kâdî 'ÿyâz, *Medârik*, C IV, s. 253-254; Zehebî, *Siyeru alamu'n-nubelâ*, C XII, s. 335; Ali Hakan Çavuşoğlu, "Muhammed b. Ahmed Utbî" *DİA*, C XXXII, Ankara 2012, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 237.

⁴⁶ İbn Faradî, *Târihu 'ulemâi'l-Endelüs*, C II, s. 12-13; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebes*, s. 59; Kâdî 'ÿyâz, *Medârik*, C IV, s. 254; Zehebî, *Siyeru alamu'n-nubelâ*, C XII, s. 335; C XIII, s.329.

⁴⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer, *Fehrest*, Dâru kitâbi'l-ilmîyye, Beyrut 1998, s. 208-209; Kâdî 'ÿyâz, *Medârik*, C IV, s. 254; Muranyi, *Dirâsât*, s. 100-105.

⁴⁸ Muranyi, *Dirâsât*, s. 100-105.

D. İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs Mâlikî Fıkıhına Etkisi

1. İbnü'l-Kâsım'ın Öğrencileri ve Müdevvene Vasıtasıyla Endülüs Mâlikî Fıkıhına Etkisi

İbnü'l-Kâsım ve halkası, mezhebin teşekkülünde en belirleyici rolü oynayan Mısır Mâlikî ekolünün ana çizgisini oluşturur. Hicaz fıkıh geleneği içindeki rey çizgisinin takipçisi olduğu anlaşılan İbnü'l-Kâsım'ın en belirgin özelliklerinden biri, fikhî düşünce ve faaliyetlerini tamamıyla Mâlik'in ve halkasının birikimi üzerine inşa etmesidir. Mezhep içi fikhî istidlâl anlayışını ve uygulamalarını geliştirerek Mâlikî mezhebinin teşekkülü sürecinde önemli rol oynayan Mâlikî mezhebinde İmam Mâlikten sonra ikinci adam olarak kabul edilen ve Küçük Mâlik diye isimlendirilen İbnü'l-Kâsım iki yönden Endülüs fıkıhına etki etmiştir. Birincisi yetiştirmiş olduğu öğrencileri İsa b. Dinâr, Yahya b. Yahya el-Leysi ve Muhammed b. Hâlid b. Mürtenîl vasıtasıyla olmuştur. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İsa b. Dinâr ve Yahya b. Yahya el-Leysi, İbnü'l-Kâsım'dan ders aldıkları gibi onun fikhî meselelerle ilgili çözümleri ifade eden görüşlerini Endülüs'e taşımışlardır. Endülüs'e ilk olarak "mesâilî" İsa b. Dînâr'ın öğrettiği aktarılmakta ve İbnü'l-Kâsım'ın İmam Mâlik'in görüşlerini esas alarak ve "ehl-i rey" metodunu kullanarak oluşturmaya çalıştığı fikhî anlayışın ilk temsilcilerinden olduğu ifade edilmektedir. Kaynaklarda, İsa b. Dînâr'ın İbnü'l-Kâsım'dan dinlediği rivayetlerden yirmi kitap oluşturduğu ve Mâlikî fıkıhına dair on cüzden meydana gelen ve bazı idarecilere hediye edilmek üzere *el-Hidye (el-Hidâye)* adlı bir eser telif ettiği nakledilmektedir. Yahya b. Yahya el-Leysi'nin eserleriyle İbn Habîb es-Sülemî'nin *el-Vâzıha*'sından daha değerli kabul edilen bu kitapta müellifin İbnü'l-Kâsım'dan aldığı bilgilerin ve kendi görüşlerinin bulunduğu belirtilmektedir.

İbnü'l-Kâsım'ın Endülüs'lü öğrencileri İsa b. Dinâr, Yahya b. Yahya el-Leysi ve Muhammed b. Hâlid b. Mürtenîl'in İbnü'l-Kâsım'dan naklettikleri görüşleri onlardan sonra gelen Endülüs'lü fakihler tarafından rivayet edilmiş ve mezhebin meşhur görüşü diye kabul edilmiştir. Nitekim İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerine muhalif olan görüşler şaz kabul edilmiş ve bu şaz görüşlerin kabulü içinde birtakım kıstaslar getirilmiştir.

İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerinin Endülüs'te etkili olmasını sağlayan diğer bir etkende *el-Müdevvene*'dir. Mâlikî fıkıhının *el-Muvatta*'dan sonra temel kaynağı olan *el-Müdevvene*, İbnü'l-Kâsım'ın rivayet ve görüşlerini toplayan en önemli eserdir. *el-Müdevvene* yüzyıllarca Endülüs'te kaynak kitap olarak kabul edilmiş kadı atamalarında *Müdevvene*'yi ezbere bilmek şart koşulmuştur. Müdevvene'nin bu denli revaç bulması İbnü'l-Kâsım'ın Mâlik'e olan bağlılığı ve müntesip ictihad anlayışı ile Sahnûn rivayetinin güvenilirliğini de ortaya koymaktadır. *el-Müdevvene*'nin Endülüs'lü Mâlikîler arasında elde ettiği bu itibar hiç şüphesiz İbnü'l-Kâsım ve Sahnûn'un mezhep içindeki mevkileriyle ilgilidir.

Mâlikî mezhebinin teşekkülü sürecinde, önemli rol oynayan İbnü'l-Kâsım ve talebelerinin aynı zamanda istihsan gibi Mâlikî usulünün esaslı unsurlarının tesbitinde büyük katkıları olmuştur. İbn Hazm'ın "Medine ameli" olarak kabul edilenler de dâhil olmak üzere Mâlikî fıkıhının büyük ölçüde İbnü'l-Kâsım'ın rey, istihsan ve tahrîclerine dayandığını ifade etmesi, Şâtîbî'nin meşhur eseri *el-Muvâfakât*'a, İbnü'l-Kâsım ve Ebû Hanîfe'nin mezheplerini birbirine yakınlığa muvaffak olması sebebiyle böyle bir ismi vermiş olması ve Hacvî (1874-1956)'nin, "Aslında Mâlikîler Kâsımî'dir, onu taklit etmektedirler" şeklindeki kanaati, İbnü'l-Kâsım'ın mezhep içindeki mevkiini ve Endülüs'teki etkisini ortaya koymasından hayli dikkat çekicidir.⁴⁹

⁴⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b.Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Afâkî'l-Cedîde, Beyrut, C IV, s. 218; İbrahim b. Musa el-Lahmî el-Gırnâtî el-Mâlikî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakat*, Vüzâretü's-Şûni'l-İslamiyye ve'l-Evkâf ve'd-Dave ve'l-İrşâd, Sudi Arabistan, C I, s.17; Hacvî, *el-Fikrî's-Sâmi*, C IV, s.213.

2. Endülüs'lü Mâlikî Fakihlerin İbnü'l-Kâsım'a Muhalefet Ettikleri Hususlar

İbnü'l-Kâsım'dan nakledilen görüşler, Endülüslü fakihler tarafından rivayet edilmiş ve mezhebin meşhur görüşü diye kabul edilmiştir. Nitekim İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerine muhalif olan görüşler şaz kabul edilmiş ve bu şaz görüşlerin kabulü içinde birtakım kıstaslar getirilmiştir. Zayıf görüşlere göre amel; ilk önce siyasi ve sosyal nedenlerle Endülüs'te başladığı genellikle kabul edilmekle beraber, bunun başlangıç tarihi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir; ancak Endülüs'te amel anlayışı tedrici olarak gelişmiştir. Emevî devletinin ilk dönemlerinde, devletin siyasi otoritesinin güçlü olmasından dolayı yargı alanında, İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerine göre görüş belirtilmesi gerekiyordu.⁵⁰ İbnü'l-Kâsım'ın görüşü de Endülüs Mâlikîleri arasında meşhur görüş olarak kabul ediliyordu. Daha sonra şartların değişimiyle; bir maslahatı celb yahut bir mersedeti defetmek, yargı alanında kolaylığı veya birliği sağlamak için şartlara uygun zayıf veya şaz görüşe göre amel edilmeye başlandı. Yargıda birliği sağlamak için de bu zayıf veya şaz görüşler bir disiplin altına alındı. Endülüs ameli diye de bilinen bu uygulamaların takriben IV. (X.) yüzyılda başladığını gösteren deliller bulunmaktadır.

Mesâlih, sedd-i zerâî ve istihsan prensibine en çok önem verme özelliği ile şöhret bulan Mâlikî mezhebi içindeki muhtelif görüşlerin fıkhi, yaşanan hayata uyarılma eğilimine sahip Batı İslam toplumlarınca ihtiyaçlara en iyi cevap verecek şekilde ayıklanması ve geliştirilmesi sonucu ortaya çıkan uygulamalar olarak nitelenen Endülüs ameli, başlı başına bir ictihad faaliyeti olmamakla beraber bu fikhî faaliyetin yapılabilmesi ilmî bir kudrete sahip olmayı gerektirmektedir. Nitekim Amel'in Endülüs'te başlayışı ve o sırada Endülüs'ün hükümleri geliştirmeyi ve mesâlih prensibine göre yönlendirmeyi başarma hususu da o dönem Mâlikî mezhebinin en güçlü bilginlerine sahip bulunmasından dolayıdır.

Endülüs'te ilk uygulamalarda Kurtubalılar, İbnü'l-Kâsımın görüşlerine göre hüküm verilmesini kararlaştırmış ve kendi amellerini *Müdevvene*'ye göre düzenlemişlerdi. Kâdı ve müftü atamalarında buna uyulması esastı. Daha sonraları örf, maslahat ve sedd-i zerâ'i gibi kaidelere binaen İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerine muhalefet etmişlerdir. Kurtuba'da oluşmuş bu şekilde uygulamalar (amel) kapsamına giren yaklaşık on iki mesele bulunmaktadır. Bu meselelerin dördünde İmam Mâlik'in, sekizinde de İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerine muhalefet edilmiştir. Adil şahitlerin yokluğunda şahitlik, camilerin bahçesine ağaç dikimi, arazinin ondan elde edilen ürün karşılığında kiraya verilmesi, bir şahitle beraber yeminle hüküm verme ve savaşa katılan süvari savaşçıya ganimetten iki pay, atına bir pay verilmesi bu uygulamalardan bazılarıdır.⁵¹

Sonuç

Yapmış olduğumuz bu çalışmada şu sonuçlara vardık: Uzun süre Müslümanların hâkimiyetinde kalan Endülüs'te en yaygın mezhep Mâlikî mezhebi olmuştur. Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yerleşmesinde İmam Mâlik'in Endülüslü öğrencilerinin büyük katkısı olmuştur.

İbnü'l-Kâsım; Endülüs Mâlikî ekolünün yerleşip kökleşmesine, gerek Yahya b. Yahya el-Leysî ve İsa b. Dinar gibi öğrencileri vasıtasıyla, gerekse Mâlikî mezhebinin temel kaynaklarından

⁵⁰ Haevî, *el-Fikrî's-Sâmi*, C IV, s. 212.

⁵¹ Abdusselam Asrî, *Nazariyyetu'l-Ahz bimâ Cerâ bihi'l-Amel fi'l-Mağrib fi İtâri'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, Mağrib 1417/1996, s. 126-129; Kutub er-Resûnî, *Mâ cerâ bihi'l-Amel fi'l-Fıkhi'l-Mâlikî*, *Mecelletü'l-Adl*, Sayı 43, Receb 1430, s. 24; Ömer b. Abdülkerim el-Cidî, *Mebâhis fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Mağrib*, Matbaatu'l-Marifî'l-Cedîd, Ribât 1993, s. 90; *el-Örfü ve'l-Amel fi Mezhebi'l-Mâlikî*, Matbatu Muhammediye, Mağrib 1982, s. 370-373; Osman Yılmaz, *Endülüs Mâlikî Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Mâ Cerâ Bihi'l-Amel Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008), s. 44.

kabul edilen ve Endülüslü Mâlikîlerin fûru fıkıh hususunda temel başvuru eseri olan *el-Müdevvene*'nin yazılmasında yapmış olduğu katkıyla, yardımcı olmuştur.

Yaptığımız araştırmaya göre İsa b. Dînâr, İmam Mâlik'in sağlığında Medine yerine Mısır'a gidip İbnü'l-Kasım'ın rivayet ve görüşlerini Endülüs'e ilk defa getiren ve benimseten kişidir.

İbnü'l-Kâsım'dan nakledilen görüşler, Endülüs'lü fakihler tarafından rivayet edilmiş ve mezhebin meşhur görüşü diye kabul edilmiştir. İbnü'l-Kasım'ın İmam Mâlik'ten yaptığı rivayetler ve fûru fıkıhla ilgili görüşleri, uzun süre Endülüs'te meşhur görüş olarak kabul görmüş; sonraları bir maslahatı celb yahut bir mefseleti defetmek, yargı alanında kolaylığı veya birliği sağlamak için şartlara uygun zayıf veya şaz görüşe göre amel edilmeye başlanmıştır. Daha sonra bu görüşler Endülüs Ameli diye meşhur olmuştur. Nitekim Endülüslü fakihlerin, İmam Mâlik ve İbnü'l-Kâsım'a muhalefet ettikleri görüşler aynı zamanda o bölgede asırlar boyunca uygulanan görüşlerdir. Meselâ İmam Mâlik'in borç ve ticaret davalarında tek şahit ve yeminle hüküm vermenin cevazına dair görüşü; mezhep kaynaklarında râcih görüş olarak kabul edilmiş, Medine ve Mısır Mâlikî ekolleri de bu görüşü benimsemiştir. Endülüs Mâlikîleri ise şahitliğin ancak gerekli şartları haiz iki şahısla gerçekleştirileceği görüşünü kabul etmişlerdir.

Sonuç olarak denebilir ki Endülüs Mâlikî fıkıhı, İbnü'l-Kasım'ın etkisinde gelişip kökleşmiş ve onun rengini almıştır.

Kaynakça

Ali, Muhammed İbrahim. (2000), *Istulâhu'l-Mezheb inde'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Bühûs li'd-irâsâti'l-İslâmiyye, Birleşik Arap Emirlikleri.

Ali, Nureddin Âl-i. (2010), *Endülüs Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul.

'Asrî, Abdusselam. (1417/1996), *Nazariyyetu'l-Ahz bimâ Cerâ bihi'l-Amel fi'l-Mağrib fi İtâri'l-Mezhebi'l-Mâlikî*, Mağrib.

Cîdî, Ömer b. Abdülkerim. (1993), *Mebâhis fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Mağrib*, Matbaatu'l-Marifi'l-Cedîd, Ribât.

- (1982), *el-Örfu ve'l-Amel fi Mezhebi'l-Mâlikî*, Matbatu Muhammediye, Mağrib.

Çavuşoğlu, Ali Hakan. (2004), *"İrak Mâlikî Ekolü"*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Doktora Tezi), İstanbul.

- (2010), "Şebtûn", *DİA*, C. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- (2013), "Yahya b. Yahya el-Leysi", *DİA*, C. XXXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- (2012), "Muhammed b. Ahmed Utbî", *DİA*, C. XXXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Ebû Zehra, Muhammed. (1952), *Mâlik*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabiyyi, Kahire.

Görgün, Tahsin. (1999), "İbn Habîb es-Sülemî", *DİA*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Hacvî, Muhammed b. el-Hasan el-Hacvî es-S'âlibî. (h.1345), *el-Fikrî's-Sâmî fi Târîhi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Matb'atu'l-Belediyye, Fas.

Herûs, Mustafa. (1997), *el-Medresetü'l-Mâlikiyyetü'l-Endelüsiyye*, Vüzâretü'l-Evkâfi ve's-Şûni'l-İslâmîyye, Mağrib.

Humeydî, Ebu Abdullah Muhammed b. Futûh b. Abdullah. (2008), *Cezvetü'l-Muktebes fi Târîhi 'Ulemâi'l-Endelüs*, Thk. Beşşar 'Avvâd M'aruf- Muhammed Beşşâr 'Avvâd, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmîyyî, Tunus.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Endelüsi. (1997), *el-İntika fi Fedâili'l-Eimmetti's-Selâseti'l-Fukahâi*, Mektebetu'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, Haleb.

- (1992), *el-Kâfi fi Fıkhi Ehli'l-Medineti'l-Mâlikî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnü'l-Faradî, Ebû Velîd Abdullah Muhammed. (2008), *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Tûnus.

İbn Ferhun, İbrahim b. Ali b. Ebî'l-Kasım b. Muhammed. (ts), *el-Dibâcu'l-Müzheb fi M'arifeti 'Ayâni 'Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru't-Türasi'l-'Arabî.

İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer. (1998), *Fehrest*, Dâru Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b.Saîd. (ts.), *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Afâkı'l-Cedîde, Beyrut.

İmamüddin, S. Muhammed. (1990), *Endülüs Siyasi Tarihi*, Rehber Yayıncılık, Ankara.

Kâdî 'İyâz, el-Kâdî Ebû'l-Fadl 'İyâz b. Mûsa el-Yehsubiyyî. (1998), *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Mârifeti 'Alâmi Mezhebi Mâlik*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, Beyrut.

Kallek, Cengiz. (1996), "Esed b. Furât" *DİA*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kandemir, M. Yaşar. (2006), "el-Muvatta'", *DİA*, c, XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Kaya, Eyyüp Said. (2003), "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, C. XXVII, , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kâsım. (2003), *Şeceretü'n-Nûru'z-Zekiyye fi Tabakâti'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

Mesud, Muhammed "Endülüs İslam Hukuk Tarihi", çev, Muhammed Tayyib Kılıç. (2009), *İstem*, Vol. 7, No. 14, s. 403-433

Mûranî. (1988), *Dirâsâton fi Mesâdiri'l-Fıkhi'l-Mâlikî*, Almandadan Arapçaya çev Said Buheyri, Ömer Sâbir Abdülcelil, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut.

Özdemir, Mehmet. (1995), 'Endülüs', *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- (1997), *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- (2012), *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- (2013), *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Resunî, Kutub. (1430), *Mâ cerâ bihi'l-Amel fi'l-Fıkhi'l-Mâlikî*, Mecelletü'l-Adl, Sayı 43, Receb.

Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman Ebî Bekr. (1983), *Tabakâtu'l-Hüffâz*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut.

Şâtîbî, İbrahim b. Musa el-Lahmî el-Girnâtî el-Mâlikî. (ts.), *el-Muvâfakat*, Vüzâretü's-Şûni'l-İslamiyye ve'l-Evkâf ve'd-Dave ve'l-İrşâd, Suudi Arabistan.

Şîrâzî, İshak. (ts.), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut.

Turtuşî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Halef el-Cübeyrî. (2005), *et-Tavassut beyne Mâlik ve İbni'l-Kâsım fi'l-mesâ'il elletî ihtelefâ fihâ min mesâ'ili'l-Müdevvene*, Thk. Ebû Süfyân Mustafa Bâhû, Dâru'd-diyâ, Tantâ.

Yaşaroğlu, Kâmil. (2000), "İsa b. Dînâr", *DİA*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Osman. (2008), *Endülüs Mâlikî Hukuk Geleneğinde Mezhep İçi İstidlal Yöntemi Olarak Mâ Cerâ Bihi'l-Amel Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya)

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. (2004), *Siyeru Alamu'n-Nubelâ*, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Beyrut.